

А.С. Бердалыева¹, А.М. Болтаева¹

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Алматы қ., Қазақстан

СТУДЕНТТЕРДІҢ КӘСІБИ ҚАБІЛЕТТЕРІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫНА ӘСЕР ЕТЕТІН ФАКТОРЛАР

Аңдатпа

Мектеп қабырғасынан бастап оқушылар болашақ мамандығына дайындала бастайды, ал университетке түскеннен кәсібилену барысының кезеңдері жүріп жатады. Мақалада студенттердің кәсіби маңызды қабілеттерін дамытатын әлеуметтік және психологиялық факторлар туралы зерттеушілердің еңбектері қарастырылған. Жоғары оқу орнында оқу барысында күзирет-тіліктерді үйретудің басты мақсаты студенттердің маман ретінде қалыптасуында маңызы зор. Тақырыптың өзектілігі – қазіргі кезде жоғары оқу орнын бітірген көпшілік студенттер өз мамандығымен жұмыс істеп кете алмайды немесе мүлдем басқа кәсіппен айналысып кетіп жатады. Студенттің маман болып қалыптасуы үшін жеке қабілеттерімен қоса, психологиялық және әлеуметтік факторлар, яғни қоршаған орта әсер етеді. Университет қабырғасында студенттердің кәсіби маңызды қабілеттерінің қалыптасуы үшін нақты қандай факторлар әсер етеді, мақалада айқындап көрсете аламыз.

Түйін сөздер: қабілет, кәсіп, маман, психологиялық факторлар, әлеуметтік факторлар, жоғары оқу орнындағы білім

Бердалыева А.С.¹, Болтаева А.М.¹

¹ Казахский национальный университет имени аль-Фараби
г. Алматы, Казахстан

ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ СТУДЕНТОВ

Аннотация

Со школьной скамьи ученики начинают готовиться к будущей профессии, а после поступления в университет проходят этапы процесса профессионализации. В статье рассматриваются труды исследователей по социальным и психологическим факторам, развивающим профессионально значимые способности студентов. Главная цель обучения компетенциям в процессе обучения в вузе имеет большое значение в становлении студентов как специалистов. Актуальность темы заключается в том, что в настоящее время большинство студентов, окончивших высшее учебное заведение, не могут работать по своей специальности или заниматься совершенно другой профессией. На становление студента специалистом наряду с его инди-видуальными способностями оказывают влияние психологические и социальные факторы, т.е. окружающая среда. Какие именно факторы влияют на формирование профессионально значимых способностей студентов в стенах университета, мы можем прояснить в статье.

Ключевые слова: способности, профессия, специалист, психологические факторы, социальные факторы, образование в высшем учебном заведении

A.S. Berdalyyeva¹, A.M. Boltayeva¹

¹Al-Farabi Kazakh national university

FACTORS INFLUENCING THE FORMATION OF STUDENTS' PROFESSIONAL ABILITIES

Abstract

From school, students begin to prepare for their future profession, and after entering the university, they go through the stages of the professionalization process. The article examines the works of researchers on social and psychological factors that develop professionally significant abilities of students. The main goal of teaching competencies in the process of studying at a university is of great importance in the development of students as specialists. The relevance of the topic lies in the fact that currently most students who have graduated from a higher educational institution cannot work in their specialty or engage in a completely different profession. Psychological and social factors, i.e. the environment, influence the student's becoming a specialist along with his individual abilities. What factors influence the formation of professionally significant abilities of students within the walls of the university, we can clarify in the article.

Keywords: *abilities, profession, specialist, psychological factors, social factors, education in a higher educational institution*

Кіріспе

Кәсіби даму кезеңі немесе кәсіби қалыптасу – ұзақ мерзімді процесс болып табылады, әр кезеңде оған әсер ететін факторларды атап өтуге болады. [1, 184 б.]

Кәсіби қалыптасу тұлғаның дамуымен тығыз байланысты. Сондықтан кәсіби тұлғаны қалыптастыру үшін тұлғаның жалпы даму факторларының маңызы зор.

Биологиялық және әлеуметтік факторлар дамудың негізгі факторларына жатады. Тұлғаның қалыптасуына әсер ететін биологиялық факторға тұқым қуалаушылық жатады. Адамның отбасында, қоршаған ортада, оқу орындарында, содан кейін еңбек ұжымында тәрбиесіне тұқымқуалаушылық әсері өте маңызды. [5, 257 б.]

Психологиялық әдебиеттерде кәсіби дамуға әсер ететін факторлардың бірнеше тобын қарастырады: жас ерекшеліктеріне байланысты, құндылықтық бағдарларды қалыптастыруға әсер ететін факторлар, тұлғалық сипаттағы факторлар, психофизиологиялық қасиеттері. Тұлғалық сипаттағы факторларға тұлғаның қабілеттілігі, бейімділік, мамандыққа қызығушылығы жатады. [4, 336 б.]

Тұлға қалыптастырудың әлеуметтік факторларына қоршаған орта жатады. Қоршаған орта - адамның дамуы жүретін жағдайы. Осы қоршаған ортаның әсерінен адам отбасы мүшесі, азамат және кәсіби жұмысшыға айналады. [2, 158 б.] Кәсіби даму жағдайының бірнеше факторларын бөліп қарастыруға болады:

1) әлеуметтік: әлеуметтік қатынастар; материалдық-техникалық база; идеология және адамгершілік; тұрмыстық жағдайлар және т.б.

2) әлеуметтік-психологиялық: оқуды ұйымдастырудың ерекшеліктері; ұжымдағы әлеуметтік-психологиялық климат және т.б.

3) жеке: уәждеме; кәсіби дайындық; жеке белсенділік дәрежесі және т.б.

Кәсіби дамуда екі компонентті бөлуге болады – жеке қалыптасу және мәртебелік қалыптасу (сыртқы), содан кейін кәсіби даму факторларын екі топқа бөлуге болады:

- жеке кәсіпқойлықтың дамуына әсер ететін факторлар;

- адамның кәсіби өсуінің сыртқы жағына әсер ететін факторлар. [3, 264 б.]

Зерттеу әдіснамасы мен әдістері

Зерттеу мақсаты: студенттердің кәсіби маңызды қабілеттерінің дамуына әсер ететін негізгі әлеуметтік-психологиялық факторларын теориялық тұрғыда негіздеу және

эмпирикалық түрде анықтау. Зерттеу объектісі: мектеп бітіруші түлектер (40 адам), жоғары оқу орнында оқитын студенттер (60 адам) Зерттеу пәні: студенттердің кәсіби маңызды қабілеттерін дамытатын факторлар. Экспериментке респондент ретінде 16-22 жас аралығындағы 100 адам қатысты. Зерттеу әдістемелері: мектеп бітіруші түлектердің, студенттердің болашақ мамандыққа деген көзқарастарын анықтау мақсатында сауалнама жүргізілді. Әңгімелер жеке жүргізілді.

Зерттеу нәтижелері мен дискуссия

Мектеп түлектері арасында мамандық таңдаудың жеке мотивтері арасында бірінші орын - бұл мамандық оқушыларының қабілеттеріне сәйкестігі. Барлық респонденттердің 25%-ы мамандық таңдады, себебі бұл олардың ақыл-ойы мен дене дамуына ықпал етеді.

Әлеуметтік маңызды мотивтер оқушының танылуға, таңдаған кәсібі арқылы еңбегіне лайықты сыйақы алуға ұмтылысын, қоғамда өзін танытуға, өзінің әлеуметтік мәртебесін бекітуге деген ұмтылысын анықтайды. Респонденттер кәсіпті таңдаудың негізгі әлеуметтік мотиві таңдалған мамандықтың кәсіби шеберліктің өсуіне және адамдарға пайда әкелуге мүмкіндік беретіндігін атап өтті.

Мамандық таңдаудың сыртқы мотивтері мұғалімдерден, ата-аналардан, сыныптан, жалпы қоғамнан туындайды. Бірақ бұл мотивтер жағымды да, жағымсыз да болуы мүмкін. Теріс мотивтер мамандық таңдауда түлектердің осы мамандыққа сәйкес келетін жеке қасиеттердің болуына емес, қоғамдағы мамандықтың беделіне арқа сүйейтіндігінде көрінеді.

Мамандық таңдаудағы оң мотивтердің ішінде басым ерекшелігі - кәсіби дағдыларды жұмыстан тыс уақытта қолдана білу. Мұны мамандық таңдау кезінде орта мектеп оқушылары толық емес жұмыс күнін болдырмайтындығымен түсіндіруге болады. Бұл қаржылық жағдайды жақсартуға ғана емес, сонымен қатар кәсіби қызмет аясын кеңейтуге, сонымен қатар қосымша дағдылар мен дағдыларды алуға мүмкіндік береді.

Кәсіби таңдау жасай отырып, мектеп оқушылары интеллектуалды негізі сүйікті мектеп пәнін білу болып табылатын мамандықтарды басшылыққа алады.

Алынған мәліметтер негізінде келесі тұжырым жасауға болады. Таңдалған мамандық мектеп түлектерінің қажеттіліктері мен сұраныстарын мектеп оқушыларының қабілеттеріне, олардың ақыл-ой және дене дамуына сәйкес келетін кезде қанағаттандырады және кәсіби шеберліктің өсуіне мүмкіндік береді. Сонымен қатар таңдалған мамандық беделді және тартымды болуы керек, бұл жұмыстан тыс уақытта кәсіби шеберлікті пайдалануға мүмкіндік береді.

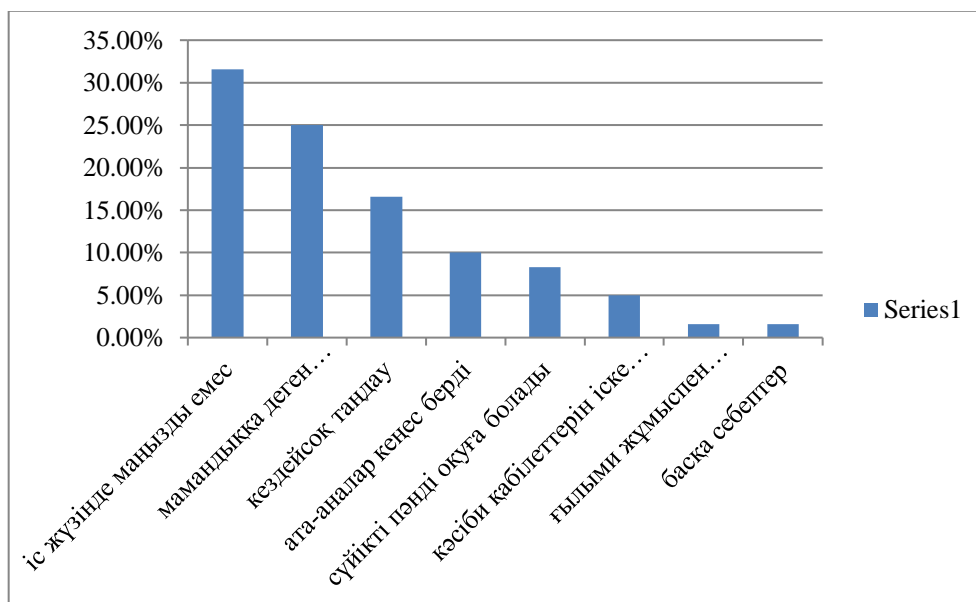
Мектеп оқушыларының мамандық таңдауға дайындығы жеке тұлғаның кәсіби даму үдерісі үшін маңызды. Университет алдындағы кезеңде оны кәсіби даму процесінің нәтижесі деп санауға болады. Университет кезеңінде дайындық жеке тұлғаның кәсіби дамуының факторы ретінде әрекет етеді. Осыған байланысты студенттердің кәсіби даму факторларын толығырақ қарастыру қажет болады.

Кәсіби дамудың өтпелі кезеңінің факторларын зерттеген кезде біз гуманитарлық бейіндегі оқу орнын таңдаудың түрлі мотивтерін анықтадық. Оларға мыналар жатады: мамандыққа қызығу-шылық, өзінің кәсіби қабілеттерін жүзеге асыру мүмкіндігі, ғылыми жұмыспен айналысу және сүйікті пәнін оқу мүмкіндігі, жоғары білімге қажеттілік, ата-ананың кеңесі, кездейсоқ таңдау.

Студенттердің көп бөлігі (31,6%) тек жоғары білім алуы керек болғандықтан, бұл университетті таңдады және олар үшін қандай мамандық алуы іс жүзінде маңызды емес. Екінші орында мамандыққа деген қызығушылық (25%).

Қалған мотивтер келесі тәртіпте орналастырылды: кездейсоқ таңдау - 16,6%, ата-аналар кеңес берді - 10, сүйікті пәнді оқуға болады - 8,3, кәсіби қабілеттерін іске асыруға мүмкіндік бар - 5, ғылыми жұмыспен айналысуға мүмкіндік бар - 1,6, басқа себептер - 1,6%.

Іс жүзінде маңызды емес	31,6%
Мамандыққа деген қызығушылық	25%
Кездейсоқ таңдау	16,6%
Ата-аналар кеңес берді	10%
Сүйікті пәнді оқуға болады	8,3%
Кәсіби қабілеттерін іске асыруға мүмкіндік бар	5%
Ғылыми жұмыспен айналысуға мүмкіндік бар	1,6%
Басқа себептер	1,6%

1-сурет. Оқу орнын таңдаудың түрлі мотивтері диаграммасы

Оқушылардың құрдастар тобындағы жағдайы, бір қарағанда, жеке тұлғаның кәсіби дамуына ерекше әсер етпейді. Алайда жүргізілген сауалнамалар мен сұхбаттар бұл фактордың зерттелетін процеске үлкен әсер ететіндігін көрсетті. Оқушылардың топтағы жағдайы деп топтың психо-логиялық климатын, топтағы қарым-қатынас ерекшеліктерін айтамыз.

Сауалнамаға қатысқан студенттердің көпшілігі (42,1%) топтағы өз позицияларына толық қанағаттанған. Студенттік ортада олар өздерін жайлы сезінеді, бұл олардың оқу процесіне қатынасына әсер етеді. Ұжымның жағымды психологиялық ахуалы кәсіби өсу процесінің қолайлы өтуіне жағдай жасайды, өйткені мұндай топта студент өзінің қауіпсіздігін сезінеді, оны топтағы қатынастарды түзету алаңдамайды.

Өтпелі кезеңдегі біліктілікті арттырудың келесі факторы – бұл оқу орнын бітіру, универси-тетке кірер алдында.

Сауалнамаға қатысқан оқушылардың 53,4%-ы ауыл мектептерінің түлектері және олар ауылдық жерлердегі жағдайды біледі. Сондықтан оларда болашақ кәсіби қызметінде қажет болатын жеке қасиеттер мен білімдер туралы түсінік бар, демек, бұл олардың кәсіби даму процесіне оң әсер етеді.

Тұлғаның кәсіби дамуының аккумулятивті кезеңіне әсер ететін факторларды зерттей отырып, оқушылардың 33,4%-ы сабаққа жүйелі түрде дайындалмайтынын анықтадық. Бұл өз кезегінде олар алатын білім, білік және дағдылардың сапасына, тұлғаның кәсіби маңызды қасиеттерінің қалыптасуына, демек, кәсіби даму процесіне әсер етеді. Біздің ойымызша, егер оқу процесінде қойылған сұрақтарға дәстүрлі жазбаша немесе ауызша жауап берумен шектелмей, білімді тексеру мен бақылаудың әр түрлі әдістері қолданылса, бұған жол бермеуге болады. Бұл, бір жағынан, оқуға деген қызығушылықты арттырса, екінші жағынан,

мұғалімге білімді бақылау үдерісінде оқушылардың максималды санын қамтуға мүмкіндік береді.

Шешуші кезеңде мамандық бойынша жұмыс істеуге деген ұмтылыс және студенттер оқу бітіргеннен кейін жасағысы келетін қызмет түрі сияқты факторлар жеке тұлғаның кәсіби қалыптасу процесіне үлкен әсер етеді. Кәсіби дамудың тиімділігі осыған тікелей байланысты.

Сауалнамаға қатысқан студенттердің 36,6%-ы университетті бітіргеннен кейін өз мамандықтары бойынша жұмыс істегілері келетіндігін, ал 45%-ы жоқ екенін көрсетті, 18,3%-ы бола-шақ кәсіби қызметін университетте алатын мамандығымен байланыстырғысы келетіндігін әлі растаған жоқ. «Оқу бітіргеннен кейін қандай қызмет түрімен айналысқыңыз келеді?» Деген сұраққа жауап бергенде. Сауалнамаға қатысқан барлық студенттердің 33,3%-ы гуманитарлық саламен байланысты жұмыстармен айналысқысы келетіндігін атап өтті. Сонымен, респондент-тер өндіріске қатысты іс-шараларды атап көрсетеді (38,3%). Сауалнамаға қатысқан оқушылар-дың 28,4%-ы оқытумен байланысты жұмысты өздері үшін мүмкін деп санайды.

2-кесте. Мамандық бойынша жұмыс істеуге деген ұмтылыс

Университетті бітіргеннен кейін өз мамандықтары бойынша жұмыс істегілері келетіндігін	36,6%
жоқ екенін көрсетті	49,1%
Болашақ кәсіби қызметін университетте алатын мамандығымен байланыстырғысы келетіндігін әлі растаған жоқ	18,3%

Біз кез-келген кезеңде студенттердің кәсіби даму процесіне оң және теріс әсер етуі мүмкін факторларды анықтадық. Біз оларға сілтеме жасадық:

- оқушылардың таңдаған мамандығына қатынасы;
- денсаулық жағдайы;
- өмір жағдайына қанағаттану.

Оқудың барлық кезеңінде таңдалған мамандыққа қызығушылық артады (бірінші жылы 33,5%-тен төртінші жылы 41,2%-ге дейін), бұл барлық біліктілікті арттыру процесіне әсер етеді. Мұны оқу процесінде студенттердің таңдаған мамандығына деген көзқарасының өзгеретіндігі-мен және жоғары сыныптарда құндылықтарды қайта бағалаудың болатындығымен түсіндіруге болады. Сондықтан олардың таңдаған кәсібіне деген қызығушылығын мүмкіндігінше ерте шоғырландыру қажет.

Бұл фактордың студенттердің кәсіби даму процесіне оң әсерін бүкіл оқу кезеңінде таңдаған мамандығына немқұрайлы қарайтын студенттердің азаюы дәлелдейді. Мәселен, бірінші жылы мұндай студенттердің 8,2%-ы атап өтілді, төртінші жылы олардың саны 2,7%-ға азайды. Өздері таңдаған мамандыққа деген қызығушылығын анықтай алмаған студенттер саны азайды: бірінші жылы сауалнамаға қатысқан оқушылардың 6,0%-ы таңдаған кәсібін ұнататынын немесе қаламайтынын «айта алмайтынын» көрсетті; төртінші жылы олардың тек 4,3% қалды.

Мамандыққа деген қызығушылық оның адамдармен жұмыс жасауына (23,5%) мүмкіндік беріп, өзіңді жетілдіруге (9,7%) және шығармашылық қабілеттеріңді (8,4%) көрсетуге мүмкіндік беретіндігімен байланысты. Респонденттердің 14,2%-ның пікірі бойынша таңдалған мамандық олардың қабілеттеріне сәйкес келеді, ал төртінші курста студенттер бұл пікірде күшейе түседі. Мұны төртінші курс студенттерінің 13,8%-ы көрсетеді, ал бірінші жылы оларды сауалнамаға қатысқан бірінші курс студенттерінің жалпы санының 10,1%-ы атап өтті.

Алайда, сұхбаттасқан студенттердің 29,8%-ы таңдаған мамандығы бойынша төмен жалақыны ұнатпайтындығын көрсетті. Төртінші курста студенттердің саны көбейеді, олар таңдалған мамандық олардың қабілеттеріне сәйкес келмейтіндігін көрсетеді (4,9-ден 8,3%-ға дейін). Яғни, оқу аяқталғаннан кейін студенттер таңдаған мамандығы бойынша «маман

имиджін» дамытады, сондықтан олар белгілі бір кәсіптік салада қабілеттерінің бар немесе жоқ екенін түсінеді.

Тұрмыстық жағдайларға қанағаттану кәсіби даму процесіне айтарлықтай әсер етеді. Жақсы жабдықталған студенттің өмірі оған жеткілікті ұйықтауға мүмкіндік береді, бұл денсаулық жағдайына әсер етеді; оқуға дайындалу (конспект жазу, эссе мен курстық жұмысты орындау және т.б.) және т.б. Жалпы алғанда, сауалнамаға қатысқан студенттер өздерінің тұрмыстық жағдайларына әр түрлі деңгейде қанағаттанатындықтарын көрсетті: 35% - толығымен; 31,6% - орташа; 33,3% - жалпы бәрі жақсы.

Бірінші курстан төртінші курсқа дейін өмір сүру жағдайына толығымен наразы студенттердің саны жартысына жуық азаяды: олардың 17,0%-ы бірінші жылы, ал 6,8%-ы төртінші курста атап өтілді.

Студенттердің денсаулығының әлсіреуі кәсіби даму процесіне кері әсер етеді. Сауалнама нәтижелері бойынша оқушылардың 50,3%-ы денсаулығын әлсіреген деп санайтынын атап өтеміз. Олар денсаулығына байланысты сабақтан бас тартуға мәжбүр, бұл білімдегі алшақтыққа және материалдың толық игерілмеуіне алып келеді, бұл олардың кәсіби даму процесін қиын-датады. Біздің қорытындылар студенттерді жыл сайынғы медициналық тексеруден өткізу нәтижелерімен расталады.

Қорытынды

Кәсіби дамудың дипломнан кейінгі кезеңінде кәсіби маман қалыптасады. Кәсіби маман болу үшін сыртқы және ішкі жағдайлар әсерін тигізеді.

Сыртқы жағдайлар: кәсіптің өзі, қоғамның қойған талаптары кезінде өзгеріп жатады; мотивациялық саланың өзгеруі; кәсіби қарым-қатынас компоненттері: құралдары, шарттары мен нәтижелерінің өзгеруі; рухани құндылықтардың өзгеруі

Ішкі жағдайларға келесілердің әсерін атап өтуге болады: тұлғаның кәсіби туралы ойларының өзгерісі, мамандық туралы бағалау критерийлері, кәсібилік барысындағы табыс, сонымен қатар өзін кәсіби бағалау критерийлері. [6, 342 б.].

Осы жағдайларды елемей немесе білмей жас мамандарға кері әсерін тигізеді, өйткені қоғамның мамандыққа немесе мамандыққа деген сұранысының өзгеруі кәсіби қызметтің мәні мен мазмұнын өзгертуді қажет етеді. Талданған факторларды зерттеу кәсіби маманның жеке басын қалыптастыру процесінде қателіктерден аулақ болуға мүмкіндік береді

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *SHumskaya L.I. Universitetтің әлеуметтену процесінде студенттердің зшеке және кәсіби дамуы: дис. ... Доктор псих. ғылымдар. – Минск, 2005. – 363 б.*
2. *Bodrov V.A. Кәсіби іс-әрекет психологиясы. Теориялық және қолданбалы мәселелер. – М.: «RFA Психология институты» баспасы, 2006. – 623 б.*
3. *Teoretiko-prikladnye osnovaniya psihologii professional'nogo razvitiya: monografiya / E. F. Zeer. Ekaterinburg: Izd-vo Ros. gos. prof.-ped. un-ta, 2015. – 194 s*
4. *Klimov E.A. Psihologiya professional'nogo samoopredeleniya. – М., 2004.*
5. *Karpov A.V. Belsendiliktің reflektivti mekhanizmdерінің psihologiyasy. – М.: «RFA Psihologiya instituty» баспасы, 2004. – 424 б.*
6. *Pryazhnikov N.S. Professional'noe i lichnostnoe samoopredelenie. – М.: Iz-vo «Institut prakticheskoy psihologii», 2006. – 380 s.*